

נספח

יחודו של הספר ויואל משה ובעיקר מאמרו הראשון והעקרי מאמר של השבועות, מתבטא באופן מיוחד בתקופה ההסטורית בה הוא הופיע. מקוריותו של ר' יואל טיטלבוים מסאטמר כממשיך הספרות החרדית האנטי-ציונית, שתקרא להלן "ספרות הפולמוס".

על מנת לעמוד על יחודו של הספר ויואל משה יש לסקור את ספרות הפולמוס מראשיתה. ספרות זו התפתחה בד בבד עם מאורעות הסטוריים בתולדות הציונות מראשיתה ועד ימינו. להלן אסקור ספרות זו עד הופעתו של ר' יואל טיטלבוים מסאטמר.

ראשית הציונות המדינית

בשנת תרנ"ו (14 בפברואר 1896) הופיע ספרו של תיאודור הרצל מדינת היהודים ובו מציין הרצל: "תינתן לנו רבונות בחבל ארץ על פני האדמה שיספיק לצרכי עמנו המוצדקים" (1), תכנית זו קיבלה אופי מעשי בקונגרס הציוני הראשון שהתקיים בבאזל בשנת תרנ"ז (1897). בקונגרס זה הוגדרה שאיפת הציונות ב"פרוגרמת באזל": "ליצור מקלט לעם היהודי בארץ ישראל המובטחת במשפט גלוי" (2), כלומר עפ"י הכרת אומות העולם.

ספרות הפולמוס החלה את דרכה אחר הקונגרס הציוני הראשון (3) וזכרה תאוצה לאחר הקונגרס הציוני השני בשנת תרנ"ח (1898).

על רקע סירוב הקונגרס הציוני השני בשנת תרע"ח (1898) לבחירת ועד רבני ארע בו משבר הקולטורה בעקבותיו פרשה קבוצת רבנים מההסתדרות הציונית (4). אחד מהפורשים ר' אליהו עקיבא רבינוביץ' פרסם את הספר "ציון במשפט" בשנת תרנ"ט (1899) בו הוא מרצה את התנגדות הרבנים לציונות המדינית בעיקר על רקע משבר הקולטורה (5).

1. ת. הרצל מדינת היהודים, תרגום עברי ש. פרלמן ירושלים, תשי"ג עמ' 32.

2. ש. אטינגר, תולדות עם ישראל בעת החדשה, עורך: ח.ה. בן-ששון, הוצאת דביר, ירושלים, עמ' 185.

3. הספרים הראשונים המייצגים אסכולה זו: "מגן-האמונה" בעריכת שלמה ויוסף טעפליצקי, ברדיטשוב, תרנ"ח ו"מגדל בבל החדש" - ראזענפלד, אוסטרוצ'ב תרנ"ח.

4. אליהו עקיבא רבינוביץ', "ציון במשפט תפדה", ורשא, תרנ"ט (1899) עמ' 37-39.

5. כמו כן פרסם הנ"ל מאמרים רבים בגנות הציונות בירחון ה"פלס" שבעריכתו שהוקדש למלחמה בציונות, התפרסם בשנים תרס"ג-תרס"ה. (1903-1905).

את ספרות הפולמוס ניתן לסווג לשתי קטגוריות עיקריות:
האחת - התנגדות עקרונית לאידאולוגיה הציונית;
והשנייה - התנגדות לאופי הדתי שנושאת הציונות המדינית ולא
לרעיון חיבת ציון כשלעצמו.

עיקרה של ספרות הפולמוס עד שנת תר"ס (1990) מסוגת בקטגוריה
השנייה. לדוגמא ספרו של ר' אליהו עקיבא רבינוביץ' "ציון במשפט",
שכתחילה נטל מחברו חלק בפעילות הציונית במסגרת ההסתדרות הציונית,
אבל פרש בעקבות משבר הקולטורה. היטיב לבטא התנגדות זו הר' א. ב.
שטיינברג בספרו "דעת הרבנים" בו הוא מבדיל בין רעיון חיבת ציון
בדרך הקודש לבין הציונות המודרנית

עוד זאת שמענו שרוב הדברים ומכתבי הרבנים לקוחים מספר דרישת
ציון מהגאון רצ"ק (6) זצ"ל, אשר באמנה כי הוא רצה לייסד הכל על
על טהרת הקודש לפי דרך תוה"ק הכתובה והמסורה, והם העטיפו את
הציונות בגדי הקודש על הכגדים הצואים הרחוקה מדרך רצ"ק זצ"ל
הרחק מאוד. (7)

ספר מרכזי בספרות הפולמוס הוא הספר **אור לישרים** נדפס בורשא תר"ס
(1900) ומסרתו: "יאיר המאורות הגדולים גאוני הדור, חוות דעת
קדושים וחכמות חכמים מפארים, מאמרים ערוכים בדרך אמונה וברוח
משפט נגד השיטה הציונית" (8)

6. הר' צבי הירש קלישר.

7. א.ב. שטיינברג, **דעת הרבנים ורשא**, תרס"ב, פתח דבר עמ' 3. ראה
עוד דבריו של ר' ישראל מטשורקוב שחלול שבת ואכילת טריפות
מרחיקות את כלל ישראל מענין הציונות שהוא יקר מאוד. (זכרונות
הרב מזא"ה, תל אביב, תרצ"ו, כרך ג' עמ' נ"ו, וכן במחזיקי
הדת, לבוב, ט"ו באדר תר"ס בו הוא מבדיל בין דורות ראשונים
שרצו לקרב את המשיח לבין אחרונים הרוצים לרחקו ולהעמיד
יעודנו הרוחני על הלאומיות - ומה רחוקו אלו מאלו.

8. ש.ז. לנדא, וי. רבינוביץ', **אור לישרים**, ורשא תר"ס, כותרת שער
הספר.

הספר נעשה לשופרם של מתנגדי הציונות וכל מי שהביע דעתו בגנות הציונות הסתמך עליו (9). חשיבותו של הספר נובעת משתי סיבות: האחת - זהו הספר הראשון המתנגד עקרונית לתנועת חיבת ציון; ... והשניה - הספר מורכב ממכתבי רבנים מפורסמים באירופה שקולם עדין לא נשמע בסוגיא זו.

הדעה המרכזית ובעלת ההשפעה בספר הינה דעתו של ר' שלום דובער שניאורסון מלובביץ', האדמו"ר החמישי לבית חב"ד (10). חשיבותה הן מצד נושאה והן מצד תוכנה. לראשונה יוצאת אישיות חסידית מפורסמת וקוראת בגנות הציונות (11). ר' שלום דובער, שלא כקודמיו עוסק באידיאולוגיה הציונית גופה ורואה ברעיון הציוני המדינלי ובכל תנועה הרוצה לצאת מן הגלות נסיון ל"דחיקת הקץ" (12), כלומר תנועת

9. ראה י. אלפסי: החסידות והציונות המדינית, ספר היוכל לגרי"ד סולוביצ'יק, ישיבה אוניברסיטה ומוסד הרב קוק, נ"י-ירושלים, תשמ"ד עמ' תש"א. וראה עוד שם בתיאור הסערה שחולל הספר בעת הופעתו בקרב אוהדי הציונות, כרב שלמה הכהן מוילנא ועוד. ושם בהע' 36.

10. נולד ב-1860 ונפטר ב-1920. היה מעורב בענייני ציבור ומהיוזמים להקמת אגודת-ישראל ופרש ממנה לאחר שראה שנושאת גוון פוליטי. היה עקבי במלחמתו בציונות והקים קרן למלחמה בציונות, כמו כן היה מהיוזמים להוצאת הספר אור לישרים, אלפסי שם.

11. י. אלפסי, שם. עמ' תש"ב.

12. המונח המדרשי הלקוח משלוש השבועות המובאות במסכת כתובות דף ק"א ע"א ובשיר השירים רבה פ"ב "שלא ידחקו את הקץ".

13. בהמשך מכתבו הוא טוען שהרעיון הציוני אינו מעשי. ראה אור לישרים עמ' 58.

גאולה ראלית הנוגדת את החזון המשיחי המסורתי. במכתבו הוא מבהיר את דעתו בצורה חד משמעית שהארגומנט האנטי ציוני אינו ב"לבוש" של הציונות, אלא באידיאה הציונית.

הנה אם גם היו האנשים האלה שלמים עם ה' ותורתו וגם היה מקום לחשוב ששיגורו מטרם (13), אין לנו לשמוע להם לדבר הזה, לעשות גאולתנו בכח עצמנו, והלא אין רשאים גם לדחוק את הקץ ולהרבות

בתחנונים על זה (רשי' כתובות דקי"א). ד"ה שלא לדחוק את הקץ ועמ"ש במדרש רבה שיר השירים רבה פ"ב על הפסוק השבעתי אתכם) וכל שכן בכחות ותחבולות גשמיים, דה"ש לצאת מהגלות בזרוע אין אנו רשאים, ולא בזה תהיה גאולתנו ופדות נפשנו, ובפרט שהוא נגד תקותנו האמתית כי כל צפיתנו ותקותנו הוא שיביא לנו הקב"ה משיח צדק במהרה בימנו אמן ותהיה גאולתנו ע"י הקב"ה בעצמו (14).

ר' שלום דובער מביא במכתבו טעונים נוספים נגד הציונות, אבל עיקר חידושו הוא במישור האכסטואלוגי-משיחי. הוא רואה בכל נקיטת יוזמה אנושית, הקשורה לבנין ארץ ישראל, אנטייתזה לתפיסה המשיחית המסורתית. טיעון זה התוקף את הרעיון הציוני כשלעצמו הוא הארגומנט

האנטי-ציוני הקצוני ביותר, הרואה בציונות כפירה באמונה המשיחית ועכוב הגאולה. טענה זו מתבססת על "שלוש השבועות" שהשביע הקב"ה את ישראל (15).

במהלך הדורות לא הובעה הסתייגות מעליה לארץ ישראל בגלל שלוש השבועות. שאלת השבועות לא עלתה למעשה מזמן עלית ר' יהודה החסיד,

14. אור לישרים עמ' 57-58. ר' פרוט דבריו בויכוחו עם הרב אהרונסון, בספר ומעין מבית ה', הוצאת אוצר החסידים נ"י-ירושלים, הוצאה רביעית, תשל"ה.

15. כתובות דף קי"א ע"א, וראה פירוט להלן.

שעלה עם כאלף יהודים בשנת ת"ס עד עלית תלמידי הגר"א במחצית הראשונה של המאה התשע עשרה (16).

התפיסה הקלאסית היתה ששלוש השבועות מהוות צידוק הדין לגלות הארוכה בדרך דרש, ולא מניעה הלכתית מעליה לארץ ישראל (17).

לאור זאת, ישנה חשיבות מרובה למכתבו של ר' שלום דובער בכך שאדמו"ר מפורסם, המשתיין לאוטוריית התורנית נותן אנטרפטרציה הלכתית אקטואלית לשלוש השבועות, ומבסס עליהן את התנגדותו הנמרצת למפעל הציוני. אכן ממשיכי דרכו המתנגדים לרעיון הציוני רואים בשלוש השבועות את הארגומנט האנטי ציוני העיקרי.

16. ראה ב. דינור, במפנה הדורות, מוסד ביאליק. מ. ברויאר, הדיון בשלוש השבועות בדורות האחרונים, בתוך גאולה ומדינה, הכינוס השנתי למחשבת היהדות, עורך: י' בן ששון, משרד החנוך והתרבות ירושלים, תשל"ט, עמ' 49-57. ראה עוד א. מורגנשטרן ציפיות משיחיות לקראת שנת הת"ר (1840) בתוך משיחיות ואסכטולוגיה, עורך: צ. ברס, מרכז זלמן שז"ר, ירושלים, תשמ"ד, עמ' - 347, 343 על תפיסתם המשיחית של תלמידי הגר"א שדגלו באקטיוויזם אנושי בבחינת "איתערותא דלתתא" בעליתם לארץ ישראל.

17. דיון בג' השבועות כמעט ואינו מצוי בספרות התשובות העוסקות בנושא ארץ ישראל, עפ"י י. שצ'פאנסקי א"י בספרות התשובות, מוסד הר' קוק, ירושלים תשכ"ז, וראה עוד בברויאר (שם) שהתומכים באמנציפציה השתמשו בג' השבועות על מנת להסביר את נאמנותם למדינות אירופה, בלא לגרוע מאמונתם בביאת הגואל.

התגובות התאולוגיות להצהרת בלפור

הצהרת בלפור שניתנה בשנת תרע"ח (1917) אשורה בועידת סאן-רמו (תר"פ, 1920) וכתב המנדט שניתן לאנגליה מטעם חבר הלאומים (תרפ"ב, 1922) היוו הישג מדיני מכריע לציונות המדינית. אנגליה שהיתה באותם ימים מעצמה והכירה ברעיון שיבת עם ישראל לארצו וכינון בית לאומי בארץ ישראל, קיבלה את המנדט על ארץ ישראל מהקהיליה הבין-לאומית על פי המשפט הבין לאומי.

הצהרה פוליטית זו קיבלה משמעות תאולוגית נרחבת. חלק מהיהדות האורתודוקסית ראו במאורעות אקטואליים אלו את עקבות "חבלי משיח" ואותות מן השמים ה"מאשרים" את רעיון השיבה לציון. ר' מאיר שמחה הכהן מדווינסק ממנהיגיה של יהדות ליטא (18) רואה בהצהרת בלפור והחלטת סאן-רמו ביטול תוקף השבועות.

אמנם כעת הסבה ההשגחה אשר באספת הממלכות הנאורות בסאן רעמא ניתן צו אשר ארץ ישראל תהיה טעם ישראל וכיוון שסר פחד השבועות וברישיון המלכים קמה מצות ישוב ארץ ישראל ששקולה כנגד כל מצוות שכתורה (ספרי פ' ראה) למקומה, ומצוה על כל איש לסייע בכל יכלתו לקיים מצוה זו, ואולי על זה נאמר: 'עד מתי תתחמקין' (ירמיה ל"א) (19).

רמ"ש משווה את הצהרת בלפור להצהרת כורש שניתנה לעולי בית שני חרף העובדה שהצהרת כורש קיבלה גושפנקא מהנביאים, מה שאין כן הצהרת בלפור.

ואם יתן השם יתברך ויתרחב הדבר ויגדל ויפרח כשושנה כמו שנגדלו בימי ארתחששתא, אשר היו נתונים תחת פרס דובא ניידא (קדושין עב, א)

18. נולד בשנת 1843 בלטרמינץ, וילנא - נפטר בדווינסק 1926. חיבוריו העקריים אור שמח, פירוש למשנה תורה לרמב"ם ומשך חכמה, פירוש לתורה הכולל בתוכו דברי הגות, מחשבה והלכה. בספרו הנ"ל הוא מתייחס ל"אותם החושכים שברלין היא ירושלים" (פרשת בחוקותי).

19. המכתב מובא אצל כשר, הרב מנחם התקופה הגדולה, עמ' קעד-קעה.

ואף כעת תהיה ממשלת ארץ הא"י - עם בריטניה המתונה - אז בטח הוא בענין העומד ברומו של עולם. הן אמנם שאז היו הנביאים, בנבואה מן השמים מחזקים אותם. מי יודע - אולי כמו חורבן הבית השני היה שלא על פי נבואה - כן יהיה הנחת אבן פינה שלא על פי נביאים וכנטילתו - כך נתינתו. אכן במופלא ממך אל תחקור, כי זה תלוי בהופעת אור אלו-הי... (21).

בעקבות הצהרת בלפור ואשורה ע"י חבר הלאומים חל מפנה בקרב האורטודוקסיה האנטי-ציונית. וזאת משתי סיבות:

האחת - התברר שהציונות המדינית הינה ראלית ואינה אוטופיה בלבד (22);

והשניה והעיקרית - הרעיון הציוני הוכר ע"י מעצמה כאנגליה ואושר ע"י הקהילה הבין לאומית. הכרה זו קיבלה אנטרפרטציה הלכתית הרואה בהסכמה זו ביטול השכועות.

האדמור מסוכוטש'וב (23), שעד הצהרת בלפור סבר שאין לדחוק את הקץ, ראה בהצהרת בלפור ובהסכמת חבר הלאומים אות מן השמים, וכך מספר כותב תולדותיו:

בעת שרעשה הארץ מקול השמועה שעלה זכרוננו לטובה על שולחן ממלכות הארץ, והבטחה ניתנה לנו ממלכות ענגלאנד לבחור את ארצנו הקדושה, אז קרא מרן הקדוש לבית איזה עסקנים חרוצים... ואמר אליהם: כל זמן שלא ראינו אות הוכחה מן השמים שחפץ בנו ה', ואדרבה עוד פגשנו מכשולים על כל צעד בענין זה, על כן גם אנחנו לא דחקנו את השעה לעשות הכנות במידה מרובה בדבר ממשי לטובת

21. התקופה הגדולה, שם.

22. "כל נתיניהם וסודותיהם בדמיון לבד, כי חפצם בלתי אפשרי לבוא לידי פעולה באשר לא יהיה ע"ז הסכם בשום אופן" מכתב ר' שלום דובער שניאורסון מלובביץ אור לישדים עמ' 58. וראה עוד ש. טעפליצקי חלום הרצל ופתרונו.

23. ר' שמואל בורשטיין (קוצק 1855 - זגירז' 1926), ממשיכו של אביו מייסד החסידות.

הישוב של נחלתנו וארצנו הקדושה, אבל עתה שנתקיים בו מה שכתוב "קול דודי דופק פתחי לי" (24) וגומר, ונתן בלב ממלכות לבחור לנו את ארצנו הקדושה... כמו בבית שני נפקדו ישראל על ידי כורש מלך פרס... כך תהיה תחילת הגאולה העתידה שהשם יתברך יתן בלב ממלכות הארץ לבחור לנו את נחלתנו. על כן חוב קדוש מוטל עלינו להתעורר ולהכין את לבבנו אליו, יתברך שמו ולעשות גם אנחנו מצידנו כפי יכולתנו בחומר וברוח והגיע העת לגשת אל המלאכה להרבות הישוב בארצנו על פי רוח התורה והמצוה" (25).

קבוצת אדמורים ורבנים ייסדו בשנת תרע"ח (1918) את חברת "ישוב ארץ ישראל" ובכרוז שפרסמו בוינה ב"הצפירה" הם אומרים ש"צורך" השעה מטיל עלינו החתומים מטה חובה קדושה לצאת בפומבי". בכרוז המנוסח בעברית צחה ומודרנית, הם מציינים שמלחמת העולם הראשונה שינתה את ההשקפות המדיניות והכלכליות בעולם, וכמו כן עלתה שאלת ארץ ישראל על הדרך. "כל הממלכות האדירות הודו ביישותו של עם ישראל והסכימו, אם גם באופנים שונים, לדרישת העם להתאחזות בארץ אבותינו" (26). הם טוענים שאם היהדות החרדית לא תסול חלק בבנין הארץ יהיה זה חטא שאין לו כפרה לא רק לארץ ישראל, אלא אף לתורה. רק בארץ ישראל ניתן לקיים את מצוות התורה ללא הפרעה. הם מסיימים את הכרוז בקריאה המשווה את המפעל הציוני לתקופת שיבת ציון בימי עזרא ונחמיה.

אחינו החרדים! עלינו ללכת בעקבות הגדולים שלנו, בעקבות עזרא וסיעתו, אם כי הבטיח ה' ע"י נביאיו שבכלות שבעים שנה לגלות בבל יפדה את ישראל וישיבם אל ארצם ונחלתם, עם כל זאת עבדו הם עבודה מוחשית לקומם את הנהרס... כמו אז כן עתה, בעקבתא דמשיחא עת שמצוות ישוב ארץ ישראל כה קרובה אלינו לקיימה, חלילה לנו להחמיצה, עלינו לסקל את הדרך שעיקבא דמשיחא נראה

24. פסוק בשיר השירים, שמשמעותו קריאת ה' לעם-ישראל לשוב לא"י. ראה מאמרו של הרב סולוביצ'יק קול דודי דופק,

25. מאמלק צ.י. אביר הדויעים, פיעטרקוב, תרצ"ה עמ' ק"ז.

26. הצפירה, י"ג בניסן תרע"ח. התפרסם לאחר מכן גם בהתור גליון א' תרפ"ו.

עליה... הפרוגרמה שלנו היא פרוגרמת עזרא ונחמיה התאחדות העם בארצנו ברוח התורה והיהדות המסורה" (27).

מתנגדי הציונות, שנשארו איתנים בדעתם אף לאחר הצהרת בלפור, נדרשו להגיב על הצלחת הציונות, ואכן, בשנת תרע"ח (1917) הודפס מחדש הספר אור לישרים, ומכתבו של ר' שלום דובער מלובביץ' הופץ "במספר אלפים ורבעות אקסמפלרים" (28) בחוברת תחת השם הכתב והמכתב (29).

המטרה בפרסומים חוזרים אלו להראות ששוללי הציונות אינם חוזרים בהם כתוצאה מהצהרת בלפור והתנגדותם בעינה עומדת. מכח שלושת השבועות. בשנת תרצ"ו (1936) יצא לאור הספר תיקון עולם. הספר יצא לאור ביוזמתו של ר' חיים אלעזר שפירא, האדמו"ר ממונקאטש (30), שהיה לנושא דגל המאבק בציונות בשנות ה-20 וה-30 למאה העשרים. הספר הערוך במתכונת הספר "אור לישרים" מקבץ בתוכו מכתבים מרבנים מתנגדים וחסידיים כשהנושא המשותף - התנגדות לרעיון הציוני. מכתבים רבים בספר מתייחסים להצהרת בלפור מתוך מגמה ליטול ממנה כל משמעות אקסטואולוגית ושלילת הדעה הרואה בהצהרת בלפור ביטול השבועות. בחשוואה לספר "אור לישרים" הסגנון בחלק מהמכתבים ב"תיקון עולם" הוא רדיקאלי ובוטה בהתנגדותו לציונים.

האדמו"ר ממונקאטש התבטא במילים חריפות נגד הצהרת בלפור ובמכתבו משנת תרצ"א (1931) הוא משתמש במשחק לשוני על מנת לבטל את חשיבותה.

27. שם.

28. א"א פרידמן, ספר הזכרונות, תל אביב, תרפ"ו עמ' 262.

29. ניו יורק, תרע"ח.

30. חיים אלעזר שפירא. (1872-1937) בן למשפחת אדמורי"ם מפורסמת במונקאטש שבהונגריה. הבולט מבין רבני הונגריה בזמנו, מנהיגה של היהדות הקנאית, לחם בכל מגמת חידוש ובמיוחד במפעל הציוני. ראה דבריו להלן.

רק היו מבוססים משמחת המנדאט, החירות של בעל פעור (31) (בלפור) מלונדון (מעין המעשה של פרשת כי תשא) (32) אם כי צמתי והבהרתי אז מקודם הודעה וקול מר וצויה בשם רבותינו מגדולי הראשונים ז"ל... בציווי ואזהרה כי לא ילכו בסוף ימי הגלות לארץ הקודש ועבודת האדמה בחירות ורצון גם כל העמים עד שיגאלנו ה' יתברך שמו על ידי בן דוד כמו שהבטיחנו (33).

בקול קורא שיצא בירושלים תחת הכותרת: "מחאה 'מהיראים' מירושלים, למחות אבן האבל אבן הטועים והמטעים" בשנת תרצ"ג לא הסתפקו בתביעה לבטל את הצהרת בלפור, אלא הוסיפו שהנותנים למהלכים פוליטיים אלו משמעות דתית כופרים בביאת המשיח. הם מצטטים את ההלכה במשנה תורה לרמב"ם העוסקת באמונה במשיח "שכל מי שאינו מאמין בו (במשיח) או מי שאינו מחכה לביאתו" (34) ונותנים לה אינטרפרטציה אקטואלית.

31. שם מקום, הנקרא ע"ש החטא שחטאו ישראל בעבודה לע"ז הנקראת פעור (במדבר כ"ה), ונראה שכוונתו, חוץ מהמשחק הלשוני, לתת משמעות דתית להצהרת בלפור ולהקבילה לעבודה זרה, כמו שהוא משווה אותה למעשה של פר' כי תשא, והכונה למעשה העגל.

32. הכוונה לחטא העגל המובא בפר' "כי תשא" שמות, תפיסתו היא שאמונה בגאולה אנושית-טבעית זוהי עבודה זרה, וכמו שמציינים ה"יראים" בקול קורא מירושלים "שילכו אחר ההבל גאולת הנכר הזה". הוא מציין זאת בפירוש במקום אחר: "כי בפשטות לכפור ח"ו באלו-הי עולם ולעבוד ע"ז אין שכל בימינו... אלא ודאי הכוונה כנ"ל שהכתות ומפלגות פוגמים באמונה בביאת המשיח בדרך נס שהוא אחד מאמונת י"ג עיקרים בגמטריא אחד, ע"כ נקרא כפירה ר"ל (דרכי חיים ושלום, דף ר"כ).

33. תיקון עולם, מונקאטש, תרצ"ו, (יצא לאור בשנית ניו-יורק, תשי"ז), עמ' קמ"ו.

34. שם, עמ' פ"ה.

רצה לומר שהולך אחר מקריות ומכנה אותם בשם גאולה או פקידה לא בשאר נביאים בלבד הוא כופר אלא בתורה ובמשה רבינו, וכל שכן מי שמאמין רחמנא ליצלן בהבטחת העמים לכנותה בשם פקידה... ושיטה החדשה לכנות בשם פקידה להבטחת הנכרים זרה היא לנו והיא היא שהתעה בעיונותינו הרבים עם רב מִישראל שילכו אחר ההבל גאולת הנכר הזה. (35).

כותבי הכרוז מתמצתים בקצרה את שיטתם האסכטואלוגית:

ואנו שלומי ישראל מאמינים וחייבים להאמין שאחרי כל התלאות דערו עלן (36) שקרובה ישועתנו לבוא, אבל חס וחלילה לא להגשים את הגאולה שתהיה טבעית, וגם לא בכח אנושי ועצמי כי גאולה טבעית ואנושית לא שמיה גאולה. וכל הבטחת והסכמת גויי ועמי ארצות... אלא גאולתנו ופדות נפשנו ובנין בית מקדשנו ובנין ארצנו הקדושה תהיה הכל ניסית. (37).

35. שם, ע"מ פ"ו.

36. שבאו עלינו.

37. תיקון עולם, עמ' פ"ו.

סוף דבר

האידאולוגיה האנטי-ציונית חרדית מסונגת לשתי קטגוריות עקריות. האחת מביעה הסכמה לרעיון הציוני כשלעצמו, אבל מתנגדת לאופי החלוני שנושאת עמה הציונות המדינית. והשניה מתנגדת עקרונית לרעיון הציוני עצמו, ורואה בו נסיון לדחיקת הקץ, ועיכוב החזון המשיחי המסורתי. שלוש השבועות היוו בסיס אידאולוגי-הלכתי לדחיית הרעיון הציוני, וניתן לומר שהאידאולוגיה זו היתה רווחת בקרב היהדות המזרח-אירופאית, בתקופה שלפני השואה.

ייחודו של ר' יואל טייטלבוים כאידאולוג אנטי-ציוני, בא לידי ביטוי בהקשרו ההיסטורי. משנתו האנטי-ציונית מהוה המשך לדעותיהם של מנהיגים חסידיים קודמים לו, וכפי שהוא מדגיש בכתביו שאין הוא מחדש דבר, אלא ממשיכם של צדיקי הדורות הקודמים.

אולם - יש להבחין בין תקופה לתקופה!

מאבקו של רי"ט בתנועה הציונית, אינו מאבק בתנועה חלוצית, הנושאת עמה בשורה חדשה וסוחפת אחריה את בני הקהלות. הוא מתמודד עם עובדת מציאותה של מדינת ישראל, לאחר חורבן הקהילות באירופה. החשש העקרי של קודמיו - פריצת המסגרות הקהילתיות אשר תוביל לעזיבת הדת, שוב אינו תקף. הקהילות חרבו בשואה, ומדינת ישראל משמשת עוגן הצלה לשארית הפליטה התרה אחר חוף מבטחים.

רי"ט, שלא כקודמיו, מתמודד ומתפלמס עם עובדות, ולא עם רעיונות, ונראה שזהו הרקע למשנתו האפולוגטית, המאופינת בסגנון פולמוסי חריף ביותר. בכדי להאבק בעובדות מציאותיות הוא נעזר בשני כלים:

א. לשון חריפה ותוקפנית, שלא פעם נראית תמוהה ביותר.

ב. סימוכין ממקורות שונים ומגוונים, על-פי איטרפרסציה שלו, שלעיתים כשרונו הפלפולי ניכר בהם במיוחד. לכל טענה שהוא טוען הוא מביא לפחות מקור אחד כהוכחה לדבריו, ומדגיש שהחולק עליו בעצם כופר בתורה (ראה לדוגמא עמ' 38 ובהערה שם).

רי"ט מתייחס למאורעות שפקדו את העם היהודי ובססו את הרעיון הציוני, ואת קיומה של מדינת ישראל, תוך נסיון לומר שתמורות הסטוריות אלו אינן "מכשירות" את הרעיון הציוני, המהווה כפירה במלכות שמים.

השואה - הקטסטרופה הגדולה ביותר שארעה לעם היהודי, נתפסת על ידי רי"ט, באופן ודאי, כעונש על המפעל הציוני, וספרו ויואל משה מוקדש להוכחת רעיון זה. נראה שבנושא כה רגיש זה הוא הרחיק לכת, ובעיקר כשהוכחה שלו לביסוס טענה זו נטולה כל יסוד (ראה הדיון בדברי המהר"ל מפראג עמ' 48-50, ובעיקר בהערות 68, 70, ובהערה 82 בעמ' 55).

הקמת מדינת ישראל, אשר מילאה תפקיד נכבד בקליטת שארית הפליטה - נחשבת בעיניו כחטא החמור בתולדות האנושות (ראה עמ' 51). זכות מדינת ישראל אשר שימשה עוגן הצלה ליהדות אירופה אחרי השואה - אינה נחשבת כלל, והסיבה, לדעתו - כי הם (הציונים) גרמו לצרה זו על מנת שיוכלו להתפאר בהצלחתם (ראה המשל שהוא משתמש בו עמ' 50).

מלחמת ששת הימים ושחרור ירושלים, אשר בססה את מעמדה של מדינת ישראל בעולם, וחזקה את האידאולוגיה הציונית-דתית (ראה א. לוז, מקבילים נפגשים עמ' 383) היתה אנטי-תיזה לאידאולוגיה של רי"ט.

בקונטרס על הגאולה ועל התמורה הוא מתמודד עם התפיסה שראתה בנצחון הגדול במלחמה זו הכרה אלוקית. טענתו העקרית - הנסים שהיו במלחמה (אף שלדעתו הנצחון נבע מחולשת הערבים והוא טבעי לגמרי, ראה על הגאולה ועל התמורה עמ' לו) הם "מעשה שטן".

רי"ט נעזר, בנושא זה, ביסודות דימונולוגיים והוא אומר שהמשך קיומה של מדינת ישראל מהווה נסיון אחרון לפני הגאולה השלימה. הוא פונה לאותו מיעוט, שלומי אמוני ישראל, שעדיין לא הלכו שולל אחר הציונות, שיחזיקו מעמד גם בנסיון זה, ויזכו לגאולה האמיתית. הספר הנ"ל הוא קצוני במיוחד, ולשונו רווית שנאה למדינת ישראל.

הרושם המתקבל מתוך מחקר בכתביו של רי"ט, שהוא כבול לרעיון האנטי-ציוני, וחסר לו היושר האינטלקטואלי להודות באמיתות העובדות ההסטוריות כפי שהן (כפי שעשו מנהיגים חסידיים אחרים).

הסתירה בין האידאה לבין העובדות ההסטוריות, אילצה אותו לפתח אידאולוגיה קיצונית, שאין לה אח ורע בתולדות ההגות היהודית לדורותיה.

ביבליוגרפיה

א. מקורות

- אייבשיץ יונתן, אהבת יהונתן, אלטונה תקט"ו.
- אלקלעי י. קול מבשר, תרי"ב.
- בורנשטיין א. אבני-נזר, שו"ת, פיעטרקוב
תרע"ב-תרפ"ד, הוצאה חדשה ירושלים, תשל"ד.
- דומב י. עת נסיון, תשמ"ד.
- הירש ש. אגרות צפון, מוסד הרב קוק, ירושלים תשל"ב.
- הכהן י. בן פורת יוסף, פיעטרקוב, תקמ"א.
- תולדות יעקב יוסף קארעץ, תק"מ.
- וסרמן א. עקבתא דמשיחא, הוצאת נצה בני ברק, תשמ"ט.
- טייטלבוים י. ויואל משה, הוצאת ירושלים, מהדורה חמישית,
ניו-יורק, תשל"ח.
- דברי יואל, מכתבים, ברוקלין ניו-יורק.
- דברי יואל, שאלות ותשובות, ברוקלין
ניו-יורק.
- דברי יואל, על התורה, ניו-יורק.
- חידושי תורה, על פרשות השבוע, ניו-יורק,
תשט"ז.
- חידושי תורה, על המועדים, ניו-יורק.
- קונטרס על הגאולה ועל התמורה, ברוקלין,
תשכ"ז.

- טייטלבוים מ. ישמח משה, ניו-יורק תש"ז.
- טייכטל י. אם הבנים שמחה, מהדורה חדשה, הוצאת מכון פרי הארץ, ירושלים, תשמ"ג.
- כשר מ. התקופה הגדולה, מכון תורה שלמה, ירושלים תשכ"ט.
- ליוואי י. המהר"ל מפראג, נצח ישראל, ירושלים, תשל"א.
- לנדאו ש.ז. רבינוביץ י. (עורכים), אור לישרים, ורשא, תרס"ב.
- סלוצקי א.י. שיבת ציון, ורשא תרנ"א.
- פרנק ש.פ., תולדות זאב, ירושלים, תשכ"א.
- קלישר צ. דרישת ציון, מהדורת ירושלים, תרע"ט.
- שפירא ח.א. דברי תורה, מונקאטש תרפ"ט.
- מנחת אלעזר, שו"ת, מונקאטש תרס"ב-תר"צ.
- שער יששכר, מונקאטש תרצ"ט.
- דרכי חיים ושלום, עורך: יחיאל מ. גולד מונקאטש, 1940.
- שניאורסון ש.ד., הכתב והמכתב, ניו-יורק תרע"ז.

ב. מקורות משניים

- בן רחל ד. פאר וכבוד, מונקאטש תרע"ט.
- גודלשטיין צ. צדיק כתמר יפרח, דפוס חדש, ארץ ישראל, תשכ"ח.
- טעפליצקי ש. וי. מגן האמונה, ברדיטשוב'ב, תרנ"ח.
- ישראלי ש. ארץ חמדה, תל-אביב, תשי"ז.
- מזאה י. זכרונות, תל-אביב, תרצ"ג.
- מאמלך צ. י. אביר הרועים, פיעטרקוב תרצ"ה.
- קוקס א. האדמו"ר מסאטמר, ירושלים, תש"מ.
- פרידמן א.א. ספר הזכרונות, תל-אביב, תרפ"ו.
- ראזנפלד, מגדל בבל החדש, אוסטרוצ'וב, תרנ"ח.
- רבינוביץ א.ע. ציון במשפט תפדה, ורשא תרנ"ט.
- שצ'ספאנסקי י. ארץ ישראל בספרות השו"ת, מוסד הרב קוק. ירושלים, תשכ"ז.

ג. מחקר

אורבך א.א.

על ציונות ויהדות, הספריה הציונית שעל יד
ההסתדרות העולמית, ירושלים, תשמ"ה.

אלפסי י.

החסידות ושיבת ציון, ספרית מעריב, ת"א,
תשמ"ו.

החסידות והציונות המדינית, בתוך ספר היובל
לגרי"ד סולובצ'יק, ישיבה יוניברסיטה - מוסד
הרב קוק, ירושלים, תשמ"ד, עמ' תרצ"ה-תשי"ד.

ברון אר מ.

הדיון בשלוש השבועות בדורות האחרונים, בתוך
גאולה ומדינה, עורך: י. בן ששון, משרד
החינוך והתרבות, ירושלים, תשל"ט, עמ' 49-57.

ברקוביץ א.

תהליך הגלות והגאולה, בתוך גאולה ומדינה,
עמ' 141-148.

דינור ב"צ

במפנה הדורות, הוצאת דביר, תל אביב, תשט"ו.

דן י. ותשבי י.

תורת החסידות וספרותה, האנציקלופדיה העברית,
הוצאת החברה לאנציקלופדיות, תשי"ט, כרך י"ז
עמ' 769-821.

דן י.

חסידות - המאה השלישית, בתוך ידיעון האיגוד
העולמי למדעי היהדות, ירושלים, קיץ תשמ"ט,
עמ' 29-42.

כ"ץ י.

לאומיות יהודית, הספריה הציונית שע"י
ההסתדרות הציונית, ירושלים, תשל"ט.

מקומה של הציונות בתולדות ישראל בדורות
האחרונים, בתוך: כיוונים (15), קיץ תשמ"ב
עמ' 5-15.

לויז א. מקבילים נפגשים, הוצאת עם עובד, תל אביב, תשמ"ה.

ליבס י. העדה החרדית בירושלים וכת מדבר יהודה, מחקרי ירושלים במחשבת ישראל, כרך ב, תשמ"ד, עמ' 137-152.

מורגנשטרן א. משיחיות וישוב ארץ ישראל, הוצאת יד יצחק בן-צבי, ירושלים, תשמ"ה.

ציפיות משיחיות לקראת שנת הת"ר, בתוך משיחיות ואסכטולוגיה, עורך: צ. ברס, מרכז זלמן שז"ר, ירושלים, תשמ"ד, עמ' 343-353.

פונקנשטין ע. הפסיביות כסימנה של יהדות הגולה, אוניברסיטת תל אביב, תשמ"ב.

פייקאז' מ. גזרות פולין ומנוחה ושלווה ליהודי הונגריה בדרשה חסידית בלזאית בינואר 1944, כיוונים (11) קיץ תשמ"א, עמ' 115.

הרבנית מסטריפקוב על הבטחת הרבי מבלז ושתי השקפות סותרות על לקחי הגזרות, כיוונים (24) קיץ תשמ"ד, עמ' 59-73.

קויפמן י. גולה ונכר, הוצאת דביר, תל אביב,

רביצקי א. הצפוי - והרשות הנתונה, בתוך ישראל לקראת המאה ה-21, עורך: א. הראבן, מוסד ואן-ליר, ירושלים, עמ' 135-149.

רובינשטיין א. פרקים בתולדות החסידות, מתוך הערך חסידות, האנציקלופדיה העברית, הוצאת החברה לאנציקלופדיות, תשי"ט, כרך י"ז עמ' 756-769.

- שביד א. תולדות ההגות היהודית בעת החדשה, הוצאת כתר, תשל"ח, עמ' 374.
- שינדלר פ. תגובות החסידות לשואה, בתוך אמונה בשואה - עיון במשמעות היהודית דתית של השואה, משרד החינוך והתרבות, ירושלים, תש"ס, עמ' 69-78.
- שלום ג. שכתאי צבי והתנועה השבתאית בימיו, תל-אביב תשי"ז.
-
- פרקי יסוד בהבנת הקבלה וסמליה, מוסד ביאליק, ירושלים, תשל"ו.
-
- להבנת הרעיון המשיחי בישראל, דברים בגו, כרך א, עם עובד, תל-אביב, תשמ"ב, עמ' 155-190.
-
- רעיון הגאולה בקבלה, דברים בגו, כרך א, עמ' 191-216.
-
- שתי גישות לרעיון המשיחי בימי הביניים, עוד דבר, עורך: א. שפירא, הוצאת עם עובד, תל-אביב תש"ן, עמ' 231-240.
-
- סיפוסים של גאולה, עוד דבר, עמ' 243-248.
-
- המשיחיות-פרשה שאין לה קץ, עוד דבר, עמ' 263-274.
-
- שלמון י. עמדתה של החברה החסידית ברוסיה-פולין לציונות בשנים 1898-1900, אשל באר שבע (א) אוניברסיטת בן-גוריון, באר שבע, תשל"ו, עמ' 377-438.

ש"ץ-אופנהיימר ר. החסידות כמסטיקה, הוצאת מאגנס, ירושלים, תשכ"ח.

תורת המהר"ל בין אכזיסטנציה לאסכטולוגיה, כיוונים (8), קיץ תשמ"מ, עמ' 11-28.

וידוי על סף משרפות - רב חרדי מכה על חטא, כיוונים (23) קיץ תשמ"ד עמ' 49-62.

עימות הספרות החרדית עם הציונות, בתוך נתיב, תשמ"ו עמ' 49-52.

חשבי י. משנת הזוהר, כרכים א-ב. מוסד ביאליק, ירושלים, תשכ"א.

תורת הרע והקליפה בקבלת האר"י, הוצאת מאגנס, ירושלים, תשמ"ד.

נתיבי אמונה ומינות, רמת גן, תשכ"ד.

הרעיון המשיחי והמגמות המשיחיות בצמיחת החסידות, ציון (ל"ב) תשכ"ז עמ' 1-45.

חשבי י. ודן י. תורת החסידות וספרותה, האנציקלופדיה העברית, הוצאת החברה לאנציקלופדיות, תשי"ט, כרך י"ז עמ' 769-821.

References

- [1] Dan J. Gershom Scholem: Between History and Historiosophy, *Studies in Jewish Thought*, ed. J. Dan, Praeger Published, 1989, pp 219-249.
- [2] ——— Samael, Lilith, and the concept of Evil in Early Kabbalah, *American Jewish Studies Review* 5, 1980, pp 17-40.
- [3] Lahm N. The anti-Zionist idea according to the Satmar, *Tradition* 13, 1971 pp. 42-55.
- [4] Poll S. *The Hasidic Community of Williamsburg*, Schocken Books, New York, 1969.
- [5] Rabinowich H. *Hasidism, The movement and its masters*, N.J.-London, 1988.
- [6] ——— *Hasidim and the State of Israel*, N.J., 1982.
- [7] Rubin I. *Satmar, An Island in the City*, Chicago, 1972.
- [8] Scholem G. *Major Trends in Jewish-Mysticism*, New York, 1959.
- [9] ——— *The Messianic Idea in Judaism and other Essays on Jewish Spirituality*, New York, 1971.
- [10] ——— *Sabbatai Sevi: The Mystical Messiah, 1626 -1676*, Princeton, 1973.

- [11] Tishbi I. Mythological versus Systematic Trends in Kabbalah, *Studies in Jewish Thought*, pp 121-129.